

М.Баталов пен М. Сильченконың «Қазақ фольклоры мен қазақ әдебиетінің очерктері» деген кітапшасында: «оның негізгі бағыты қазақ халқының қоғамдық-мәдени оянуына ықпал ету болды» деп Байтұрсыновтың қоғамдық қызметін қорытындылады. Кейінгі коммунистік идеология Байтұрсынов есімін ауызға алуға көп жылдар бойы тыйым салып, ол туралы сыңаржақ пікірлер айтылды. Саяси қысымның қаупіне қарамастан белгілі түркітанушы, академик А.Н. Кононов «Отандық түркітанушылардың библиографиялық сөздігі» деген еңбегінде (1974 ж.) Байтұрсыновтың толық өмірбаянын беріп, әлеуметтік-қоғамдық қызметін, басты еңбектерін нақты айтты. Оның қазақ әліппесінің авторы екендігі, қазақ тілінің фонетикасы, синтаксисі, этимологиясы, әдебиет теориясы мен мәдениет тарихы оқулықтарын жазғандығы көрсетілді [5].

Байтұрсыновтың ақын, аудармашы, ғалым-тілші, әдебиеттанушы ретіндегі ұлан-ғайыр еңбегі өз дәуірінде де бүгінгі күні де зор бағаға ие.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қ.Мүбарак, Байтұрсынұлы Ахмет (1873-1938 жж.) [//https://qazaqtimes.com/article/2766](https://qazaqtimes.com/article/2766) - 2017 ж.
2. А.Д.Малдыбай. Ахмет Байтұрсыновтың әліпби реформасы// <https://articlekz.com/kk/article/22571> – 2011 ж.
3. «Байтұрсынұлы жазуы» атанған Ахмет Байтұрсынұлы әліпбиінің жарық көргеніне жүз жыл//<https://anatili.kazgazeta.kz/news/10394> – 2012 ж.
4. Әліппе//<https://ulagat.com/2019/12/11/әліппе/> - 2019 ж.
5. А.Ж. Досанова. Қазақстандағы сауат ашу оқулықтары және олардың әдістемелік негіздерінің тарихы//http://www.rusnauka.com/44_NIOBG_2016/Pedagogica/3_219657.doc.htm
6. А. Байтұрсынұлы мұрасы//<https://tbi.kz/a-baitursynuly>
7. Тіл құралы – қазақ мәдениетінде бұрын соңды болмаған құбылыс// <https://zharar.kz/id/8967>
8. Қазақ зиялыларының қалыптасуы: А. Байтұрсынов білімі, қызметі, шығармашылығы//<https://melimde.com/1azastanni-azirgi-zaman-tarihi-peni-masattari-men-mindetteri.html?page=11>

ӨОЖ 811.512.122.373

<https://doi.org/10.53355/h8074-7077-7997-n>

А. БАЙТУРСЫНОВ БАСТАҒАН ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ЖАҢАНДЫҚ ДАМУҒА ҰМТЫЛЫСЫ

Абикенова Г.Е., тарих ғылымдарының кандидаты., қауымдастырлыған профессор
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қаласы

E-mail: agulzhazira@mail.ru

Мақалада Ахмет Байтұрсынұлы бастаған қазақ зиялыларының қоғамға, саясат пен мәдениетке, білімге қосқан үлестері қарастырылған. Олардың осы жолдағы қоғам-саяси қызметі мақалада жан-жақты қарастырылды.

Тірек сөздер: тіл, отаршыл саясат, «Қазақ» газеті, ұлт зиялылары, ұлттық жазу

В статье рассматривается вклад казахской интеллигенции во главе с Ахметом Байтұрсыновым в общество, политику, культуру, образование. Их общественно-политическая деятельность на этом пути была всесторонне рассмотрена в статье.

Ключевые слова: язык, колониальная политика, газета «Казах», интеллигенция нации, национальное письмо

The article examines the contribution of the Kazakh intelligentsia led by Akhmet Baitursynov to society, politics, culture, and education. Their socio-political activities along this path were comprehensively reviewed in the article.

Key words: *language, colonial policy, newspaper «Kazakh», intelligentsia of the nation, national letter.*

Кез-келген мемлекеттің қалыптасып, дамуында басты рөл атқаратын оның ұлттық мүддесі болып табылады. Ұлт мүддесі өз кезегінде болашақ ұрпағына өткен тарихын, тілі мен ділін, салт-дәстүрі мен мәдениетін таныстыра отырып, оны келер уақыт шеңберінде дәл солай сақтап қалуға аманат етуі болып табылады. Бұл сонау түркілік кезеңнен, яғни идеяның арғы қайнары Иоллығтегін қаған тасқа қашап жаздырған «Тұтас түрік елі» идеясынан бастау алады. Мұндағы «Күлтегін» жырында: «Жоғарыда Көк Тәңірі, Төменде қара жер жаралғанда, Екеуінің арасында адам баласы жаралған», – деп жазыла отырып, түрік елінің мәңгілік жасайтынын ұрпағына аманат етті. Қазақ мемлекеті де өзге тарих сахнасына шыққан мемлекеттер сынды бірде күшейіп даму, бірде құлдырау кезеңдерін басынан өткерді. Бүгінгі қалыптасқан қазақ елі жеке ел болып, қайта шаңырақ көтеруі де осындай үлкен сыннан өтті және ол жолда ұлт болашағы үшін зиялылар қауымы сынға түсті.

Негізінен ел іргесінің сөгіліп, тәуелсіздігінен айырылуының бірнеше себептерін көрсетуге болады. Ол алғаш XVIII ғасырдың бас кезінде Тәуке ханның қайтыс болуынан кейін орын алды. Қазақ хандығындағы билік жүйесі орталықтандырылған мемлекет деңгейінде болғандына қарамастан, қоғамның саяси жүйесіндегі әлсіздік, ішкі алауыздықтар мен хан билігінің әлсіреуі байқалды. Оның соңы сыртқы басқыншылық әрекеттерге қарсы тұра алмай, қазақ жерлерін шығыстан жоңғарлардың жаулап, елде ауыр жағдайды қалыптастыруы болды. Қазақ өлкесін Орта Азияның «кілті мен қақпасы» ретінде көрген отаршыл Ресей әкімшілігіне бұл ұтымды іс болды. Ал бұл тұста негізгі салмақ қазақтың билеуші хандарына түскенімен, олардың билігінің деңгейі ірі ру басшылары мен билердің қолдауына немесе қолдамауына тікелей байланысты еді. Бұл туралы академик С.З. Зиманов: «ханның қоғамдағы абырой-беделі ең бірінші жергілікті билеушілердің өзіне берілгендігімен айқындалатын, олардың мүддесін қорғау ісінде хан олардан қолдау тауып, кейде мұны пайдалана отырып қоғамда күшті ықпалын жүргізуге қол жеткізген» [1], - деп көрсетеді.

Соған орай патша үкіметі қазақ мемлекетін бірте-бірте әлсіретіп, хандық билік жүйесін жойып, Ресейлік басқару құрылымын орнықтыру саясатын ұстанды. Тарихшы-ғалым Санжар Асфендияров: «Патша үкіметі Қазақ хандығын жоя отырып, қазақ сұлтандарын биліктен шектету арқылы қазақтардың мемлекеттік дербестік елесін де құртып, сол кездегі Қазақстанды Ресей империясының қатардағы аймағына айналдырды» [2]- деп атап өтеді.

Шындығында да қазақ жүздерінің әлсіреп, жікке бөлінуі патша үкіметі үшін өз пиғылын жүзеге асыруға қолайлы жағдай туғызды. Тіпті патша әкімшілігі алға қойған мақсатына жету үшін қазақ қоғамында ықпалын жүргізе алатын сұлтандар мен билерге қымбат төлемдер төлеуге барып отырды. Зерттеуші А.И. Левшин патша үкіметінің қандай жағдайда болмасын бар мүмкіншіліктерді пайдаланғандығын, айла-амалдар жасау арқылы қазақ сұлтандарының ауызын алғандығын атап өтеді [3].

Сонымен бірге, патша үкіметі хандық мемлекетті әлсірету мақсатында халық арасындағы ішкі шиеленістер мен қақтығыстарды тиімді пайдалана білді, хан мен сұлтандарды, билер мен батырларды бір-біріне қарсы қойды. Бұл процестің өз жемісін бергендігін Нұралы ханның орыс әкімшілігіне берген мынадай мәлімдемесінен көруге болады: «Біздің қырғыз-қайсақ ордасында бастықтар көбейе түсті, сөйтіп кез келген сұлтан билеу тәсілін білуі болуы, солар арқылы халық арасында күңкіл көбейді, солар арқылы халық арасында өтірік-өсекті күшейіп, жер-жерде бастықтардың көбейе түсуі саяси түзелуге мүмкіндік бере қоймайды», - [4] деп көрсетеді.

Халық арасында арнайы қолдан жасалған бұл іріткі салу, отаршыл саясаттың кезекті айласы болды. Академик М.Қ. Қозыбаев: «Егер біз ертеңімізді ойласақ... орыс империясы

елімізді қалай жаулап алды; орыстандырды, шоқындырды, әскери отарлады... деген сияқты өзекті проблемаларды зерттеуіміз абзал» [5,16 б], - деп жазған болатын. Шындығында да өзге де Батыс Еуропалық империялар сынды отарлық экспанцияға бейім Ресей империясы қазақ өлкесін отарлау үшін түрлі тәсілдерді пайдаланды. Патшалық Ресей 1731 жылы Кіші және Орта Жүз сұлтандарынан ант қабылдау рәсімінен кейін-ақ қазақ өлкесін тез арада отарлап, одан әрі Орта Азияға шығу жолдарын қарастырды. Өлкені алғаш отарлау түрлі шептер мен бекіністер салу, казак әскери топтарын өлкеге ішкерілей енгізу, қазақ қоғамындағы басқару жүйесін, яғни хандық билікті жою, одан әрі 1867-1868 жылғы реформадан кейінгі қазақ жерін түпкілікті өзіне бағындыру ісімен аяқталды.

Патшалық Ресейдің мұндай рухани тұрғыдан отарлау шаралары ұлт зиялыларының да назарынан тыс қалмады. Олар патшалық Ресейдің отарлау саясатының астарында орыстандыру, елді ежелден қалыптасқан салт-дәстүрінен бірте-бірте айыру, өзіндегі рухани құндылықты өзіне жат ету тәрізді пиғылдың жатқанын терең түсінді. Оны болдырмау үшін бейресми басылымдарды өріге әкеліп, онда негізінен ұлттық әдет-ғұрыпты, оқу-білімді, қазақылықты насихаттауға пайдаланды. Осы бағыттағы зиялылардың шығармалары «Қазақстан» газетінен кейін іле-шала дүниеге келген «Айқап» журналы мен «Қазақ» газетінің беттерінде жарияланып тұрды. Бұл екі басылым да халық мұрасын кеңінен насихаттауға тырысты. Бұл басылымдардың айналасында қазақтың белді ұлттық зиялылары топтасты. Мәселен, М. Тынышбаев патшалықтың мұндай рухани отарлауына қатысты өзінің баяндамаларының бірі «Қырғыздар және азаттық қозғалысы» деген автономистердің 1-ші съезінде (1905 жылы 19 қараша) сөйлеген сөзінде былай дейді: «Православия дінін қабылдаудан бас тартқаны үшін, қырғыз әйелінің басына қыл бұрау салып қинау, қырғыз тілінде өтініш пен арыз жазуға тыйым салу және тағы басқа да адамдардың ар – ожданы мен тұлғасына тұрпайы түрде қол сұғу мен зорлық жасау – мұның бәрі мырзалар, XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында жасалып, әлі күнге құдай мен адамдардың жадынан шыққан алыс аймақта жүріп жатыр. Бұны тұрпайы, теократиялық және бюрократиялық ұлы Ресей державасы үкіметінің бұратаналар мен бөтен діндегілерге қарсы жасаған крест жорығы деп қалай атпаймыз» [6, - 12 б], - деп баға беруінен көруге болады.

Аталып отырған патшалықтың бұл отарлау саясаты XX ғасыр басында қалыптасқан ұлт зиялыларын үлкен толғанысқа түсіріп, өлкені жаһандық үрдіске тартуға күш салуынан көруімізге болады. Олар оны сөзбен де іспен де нақтылап берді. Ол туралы алаштанушы ғалым Мәмбет Қойгелдиев: «XIX ғасырдың екінші жартысында, яғни, 60-жылдардағы реформалардан соң өз күшіне сенген Ресей әкімшілігі сақтық атаулыны мансұқ етіп, қазақ қоғамын ашық отарлау және орыстандыру ісіне кірісіп кетті. Үкімет ішкі Ресейлік губерниялардан қазақ жеріне орыс шаруаларын жаппай қоныстандыру шарасын іске асыра отырып, қоныс аударушылардың жағдайын заңдық және экономикалық тұрғыдан негіздеп, нығайтып қана қойған жоқ, сонымен бірге, олардың санасында өздері туралы қазақ жеріне алдыңғы, дамыған өркениеттің жетістіктерін жеткізуші, жарылқаушылар бейнесін қалыптастыруға күш салды... Осы түсінік ресейлік оқу орындарында білім ала бастаған қазақ жастарының санасына да енгізіле бастады. Бірақ, оқудағы қазақ жастары бұл идеяны сол күйінде қабылдай қоймады. Үкіметтің аграрлық саясаты нәтижесінде жарамды қазақ жерлерінің жаппай қоныс аударушылардың пайдасына өте бастауы, соның нәтижесінде кедейленген жатақтардың көбейе түсуі жаңа қалыптасып келе жатқан ұлттық зиялылар тобын саясатпен кәсіби шұғылдануға, ұлт-азаттық қозғалыс идеологиясын қалыптастыруға, ұлттық платформадағы саяси партияға бірігуге мәжбүр етті» [7, 20 б.], - деп көрсетеді.

Шындығында да XIX ғасырдың соңы мен XX ғасыр басында Ресейдің ішкі аймақтары мен Орта Азия жерлерінен білім алған Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов бастаған қазақ зиялылары үшін ұлт мүддесі алғашқы кезекте тұрды. Олардың қай-қайсысы болмасын өркениеттен алшақтаған, оқу-ағарту саласы артта қалған қараңғы қазақ елінің болашағы толғандырды.

Осындай сын сағатта олардың басының бірігуіне Ресейде болып өткен 1905-1907 жылдардағы бірінші орыс революциясы жол ашып берді деуге болады. Мәселен, 1905 жылы Патша өкіметіне қазақ халқының атынан алғаш рет қазақ зиялылары бас біріктіре отырып Петиция жолдады. Онда негізінен көтерілген мәселе қазақ елінің болашағы, яғни ең құрып кеткенде автономия алу, жер мәселесінің дұрыс шешілуі, сырттан келіп қоныстандыру саясатына шектеу қою және т.б. мәселелерді шешуде Патша өкіметінен әділдік сұрау еді. Бұл туралы қазақ зиялысы М. Дулатов «Қазақ» газетінде 1913 жылы былай деп жазған еді: «1905 жылдан бері біздің қазақ жұрты да бас пайдасын қолға ала бастады. Сол бостандық жылдарында Семей облысының оқыған басшылары көзге көрікті іс қылып, жұртқа көсемдік пен жол-жоба көрсеткені үшін алды абақтыға жабылып, арты айдалып, қалғандары сенімсіз болып қалды» [8, 376 б], деп сол тұста жазылған петицияның патшалық өкіметке ұнамағандығын атап көрсетеді.

Шындығында да бұның соңы патшалық өкімет тарапынан назарға ілігіп, оның ақыры қудалау әрекетіне ұласты. Ең алдымен Қарқаралы петициясын ұйымдастырушылардың бірі бірінші Мемлекеттік Думаның мүшесі, оны таратуға қарсылық білдірген, Выборг манифесіне қол қойған, орыс және қазақ тіліндегі басылымдарда өткір мақалалармен көзге түскен Әлихан Бөкейханов болды. Ол 1906 жылдың 8-ші қаңтарында тұтқынға алынып, 30-шы сәуірге дейін тергеусіз абақтыға жабылады. Сонымен бірге Ахмет Байтұрсынов пен Жәкып Ақпаев та қуғындалып, сотсыз, тергеусіз қамалып жер аударылады.

Десек те, 1911 жылы тіл маманы, нағыз ұлт зиялыларының көш басшыларының бірі А. Байтұрсыновтың бұнымен шектелмей, Орынборда «Маса» атты өлеңдер мен аударма мысалдар жинағын басып шығарды. Бұл кітап та кішкентай жәндік масаны негіз ете отырып, халықты жаңа белеске көтеру немесе маса ызыңына құлақ тұру қажеттілігін назарға салды. Басты мақсат өлкені ояту, мен жаһандық үрдістен қалмау қажеттілігі болды.

Ұлт зиялыларының қазақ мемлекеттілігінің жаһандық үрдістен хабар алып, жандандыру жолындағы келесі қадамы ұлттық газет-журналдарды жарыққа шығару ісі болды. Ұлт көшбасшысы Әлихан Бөкейхановтың бағыт беруімен, Ахмет Байтұрсынұлының басшылығымен, Міржәкып Дулатовтың қолдауымен және сол тұстағы озық ойлы, халық қамын ойлаған жекелеген дәулетті адамдардың тікелей демеушілік танытуымен Орынбор қаласында 1913 жылдан бастап жалпыұлттық биресми «Қазақ» газеті жарық көрді. Оның бірінші санында Ахмет Байтұрсынұлы арнайы мақала жариялап, газетті «халықтың көзі, құлағы һәм тілі» деп, оның «жұртым деп халықтың арын арлап, зарын зарлап, халықтың сөзін сөйлеп, пайдасын қорғап, зарына қарсы тұрып, қарғаға көзін шоқытпасқа тырысады» деген тұжырымы арқылы газеттің қоғамда алатын орнын, саяси маңызын барынша айқындап берді. 1913-1918 жылдар аралығында небәрі 265 саны жарық көріп үлгерсе де, А. Байтұрсынов басқарған бұл басылым қазақ болашағы мен оның рухани мұраларын насихаттауда, жариялауда үлкен рөл атқарып, ұлт мүддесі үшін қызмет етті.

А. Байтұрсынов 1920 жылы тамызда құрылған Қазақ АКСР-і үкіметінің құрамына еніп, 1920–1921 жылы Қазақ АКСР-і халық ағарту комиссары қызметінде болса, 1922 жылы Өлкелік халық комиссариаты жанындағы Академиялық орталықтың, 1922-1925 жылы Халық ағарту комиссариаты ғылыми-әдеби комиссиясының, Қазақ өлкесін зерттеу қоғамының төрағасы болып қызмет атқарды. Байтұрсынұлы түрлі мемлекеттік қызметке ат салыса жүріп, сонымен бір мезгілде өзінің жаны сүйген оқытушылық-ұстаздық жұмысынан да қол үзбеді. 1921-1925 жылы Орынбордағы, 1926-1928 жылы Ташкенттегі Қазақ халық ағарту институттарында қазақ тілі мен әдебиеті, мәдениет тарихы пәндерінен сабақ берді. 1928 жылы Алматыда Қазақ мемлекеттік педагогикалық институтының ашылуына байланысты ректордың шақыруымен осы оқу орнына профессор қызметіне ауысты. 1929 жылы 2 маусымда 43 Алаш қозғалысы қайраткерлерімен бірге ол Алматыда тұтқынға алынып, осы жылдың соңына қарай тергеу үшін Мәскеудегі Бутырка абақтысына жөнелтілді. КСРО Халық комиссарлар кеңесі жанындағы ОГПУ «үштігінің» 1930 жылы

4 сәуірдегі шешіміне сәйкес Байтұрсынұлы ату жазасына кесілді. Бұл шешім бірнеше рет өзгерістерге ұшырап, тоталитарлық қанды жүйе 1937 жылы 8 желтоқсанда ату жазасына кесті. Ол қазақ зиялыларының аға буыны бола отырып, Ресей отаршыларының зорлық-зомбылығын, елдің тұралаған халін жұмбақтап, тұспалдап жеткізді. Ақын халықты қараңғылық, енжарлық, кәсіпке марғаулық сияқты кемшіліктерден арылуға шақырды. Абайдың ағартушылық, сыншылдық дәстүрін жаңарта отырып, Байтұрсынұлы XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетін төңкерісшіл-демократтық дәрежеге көтерді. Сондай-ақ Байтұрсынұлы қазақ тіліне А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов, Ф.Вольтер, С.Я.Надсон өлеңдерін аударды. Бұл аудармалар Байтұрсыновтың тақырыпты, идеялық-көркемдік деңгейі жоғары туындылары болды және қазақ жұртының осы көштен қалмауын қалады. Ел тағдырының келешегіне алаңдаулы ақын көп қырлы ісімен, даналық саясатымен қазақ жастарының рухани көсемі болды. А. Байтұрсыновтың «Қазақтың бас ақыны» деген көлемді мақаласы – әдебиеттану ғылымындағы алғашқы зерттеу еңбектердің бірі болып, ұлы ақын Абайдың тарихи миссиясы, рухани болмысы, өлеңдерінің ұлттық сөз өнеріндегі маңызы, көркемдік-эстетик. сипаты баяндады. Ол қазақ зиялыларының жан-жақты білімдар әрі саяси күресте шыңдалған легін қалыптастырушы Байтұрсыновтың публицист, баспасөз ұйымдастырушы ретіндегі еңбегі ұшантеңіз. Ол – қазақ ғылымы тарихында ұлттық әліпби жасап, жаңа үлгі ұсынған реформатор.

Байтұрсынұлы әліпбиі қазақ тілінің табиғатына бейімделген араб жазуы негізінде жасалды. Ол Қазақ білімпаздарының тұңғыш съезінде (Орынбор, 1924), құрылтайында (Баку, 1926) араб жазуындағы әліпбидің қажеттілігін, құндылығын жан-жақты тұжырыммен дәлелдеген ғылыми баяндама жасады. Бұл әліпби ұлттық жазудың қалыптасуындағы ірі мәдени жетістік болып табылады. Ол халыққа ғылым-білімнің қажеттілігін түсіндірумен ғана шектелмей, білім беру ісін жолға қоюға күш салды. Орыс, татар мектептерінен оқып шыққан ұлт мамандарының өз тілін қолданудағы кемшіліктерін көріп: «[[Әр жұрттың түрінде, тұтынған жолында, мінезінде қандай басқалық болса, тілінде де сондай басқалық болады. Біздің жасынан не орысша, не ноғайша оқыған бауырларымыз сөздің жүйесін, қисынын нағыз қазақша келтіріп жаза алмайды не жазса да қиындықпен жазады, себебі, жасынан қазақша жазып дағдыланбағандық» деп жазды. Байтұрсыновтың «Оқу құралы» (1912) – қазақша жазылған тұңғыш әліппелердің бірі. Бұл әліппе оқытудың жаңа әдістері тұрғысынан өңделіп, 1925 жылға дейін бірнеше рет қайта басылды [9].

Ал 1917 жылғы Қазан Жалпы шетелдік тарихнамада қоғамтанушылар интеллегенция деп кемінде жоғары білімі бар, ой еңбегімен айналысатын мәдениет пен ортақ құндылықтардың дамуына септігін тигізушілер тобын көрсетеді. Ал өзге ғалымдар ұлт зиялыларын қоғамның негізгі эталондары ретінде көрсетеді. Алғаш бұл ұғым римдік шешен Цицеронның еңбектерінде аталып, латынның *intelligens* яғни түсінігі бар, түсінетін, саналы деген мағанасын білдірді. Ал, тарих ғылымдарының докторы Хангелді Әбжанов өз еңбегінде, интеллегенттер қоғамның алға жылжуына септігін тигізетін катализатор және тарих пен мәдениетті ұштастырып дамуына ықпал ететін күш ретінде көрсетеді. Шындығында да осы тұста қалыптасқан ұлт зиялылары қазақ елінің болашағынан үлкен үміт күткен және сол жолда аянбай қызмет еткен тұлғалар еді. Алғаш патшалық өкіметтін, кейін большевиктер билігінен қысым көрген олар қазақ мемлекеттілігінің қалыптасуына нық сенді. Алайда ол жолдың ұзақ та күрделі екендігін ұғына білді. Бұл туралы Міржақып Дулатов, «Большевиктер дәурені көпке бармас, бірақ болшевиктің ылаңының кесірі тез арыла қоймас. Большевиктер мемлекет ісінің басынан көшер, бірақ, көшкенше талайды болдырып, былғап кетер» – деп айтып кеткен [10, 421 б.].

Бұл рас еді. XX ғасырдың 20-30 жылдары кеңестік қоғамда орынққан әкімшіл-әміршіл (тоталитарлық) жүйе «Алаш» атауын иеленген қазақ зиялы қауым өкілдерінің ұлт болашағы үшін жүргізген іс-әрекеттерінің барлығын да «контрреволюция», «ұлтшылдық», «уклонист-ауытқушылар» және т.б. толып жатқан айыптауларға айналдырып, оларды қуғын-сүргінге ұшыратты. Қандай жағдайда болмасын большевиктер социализмнен

коммунизмге өтуді тап күресінен іздеуге тырысты. Оның соңы өлкеде орын алған Ф.И.Голощекиндік «Кіші Қазан» саясатының 1931-1932 жылдарындағы аштығына алып келіп, миллиондаған қазақ жұртшылығының аштыққа ұшырап, қырылуына әкеліп соқса, одан әрі 1937-1938 жылғы қолдан ұйымдастырлығын «қызыл террор» немесе жаппай саяси қуғын-сүргінге ұласты. Ол осы ұлт мүддесі үшін арпалысқан зиялылар қауымының себепсіз өмірден озуларына ықпал етті...

А.Байтұрсынов бастаған барлық қазақ зиялыларының мақсат-мүддесі қазақ елінің тәуелсіздігі мен жаһандық үрдістен қалмай, алға жылжу ниеті болды және осы жолда құрбан болды.

Десек те, тарих өзінің шынайы беттерін айқындап, ұзақ уақыт бойы армандаған халықтың азаттық таңын да туғызып, тұғыры биік, ұлт зиялылары аңсаған қазақ мемлекеттілігінің қайта жандануына негіз қалады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Зиманов С.З. Политический строй Казахстана конца XVIII и первой половины XIX в.- Алма-Ата.1960, - с.103.
2. Асфендияров С. История Казахстана.-Алматы: Санат, 1998. - 171с.
3. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или киргиз- кайсаских Орд и степей. ч.II.СПб., 1832. - с.235.
4. Казахско-русские отношения в XVI-XVIII вв./Сборник документов и материалов/ Алма-Ата 1961, - с.253.
5. Казахстан в начале века: методология, историография, источниковедение // Под редакцией М.К. Козыбаева. – Алматы, 1994. - Вып.2. – 120 с.
6. Тынышбаев М. История казахского народа. - Алма-Ата, 1993. - 224 с.
7. [Қойгелдиев М.](#) [Ұлттық саяси](#) элита. Қызметі мен тағдыры (XVIII-XX-ғғ.). Зерттеулер. - Алматы: "Жалын баспасы" ЖШС, 2004. - 400 б
8. Нұрпейіс К. Бас ред. Б. Аяған.-Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» бас редакциясы, 2007.-376 бет.
9. Байтұрсынұлы А. Ақжол: Өлеңдер мен тәржімелер, публ. мақалалар және әдеби зерттеу. – Алматы: Жалын, 1991. – 464 б.
10. «Қазақ» газеті / Бас редактор Ә.Нысанбаев. -Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. -560 бет.

ӘОЖ 929

<https://doi.org/10.53355/f4983-3191-8123-g>

САЯСИ ҚАЙРАТКЕР - АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВ

Абдилданова А.К., тарих магистрі

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: albina2021tarikh@mail.ru

Алаш қозғалысының көсемі, ұлттық ғылымның негізін салушы, ақын, аудармашы, қоғам қайраткері Ахмет Байтұрсынұлының атқарған қызметі жайлы.

Тірек сөздер: Алаш, пария, халық, демократия.

О деятельности Ахмета Байтурсынова-лидера движения Алаш, основателя национальной науки, поэта, переводчика, общественного деятеля.

Ключевые слова: Алаш, пария, народ, демократия.

About the activities of Akhmet Baitursynov - the leader of the movement "Alash", the founder of Russian science, poet, translator, public figure.

Key words: Alash, pariah, people, democracy.